

Hvad er Boghistorie?

“*Histoire du livre*” i Frankrig, “*Geschichte des Buchwesens*” i Tyskland, “*History of Books*” på engelsk, bøgernes eller bogens historie – betegnelsen ændrer sig fra land til land, men alle vegne erkender man, at der er tale om en vigtig ny disciplin. Man kunne måske endda tale om den trykte kommunikations sociale og kulturelle historie, hvis det ikke lød så omstændeligt, for målet er at forstå, hvordan tanker er blevet formidlet på tryk, og hvordan menneskers tankevirksomhed og adfærd er blevet påvirket af det trykte ord gennem de sidste fem hundrede år. Visse boghistorikere forfølger deres emne langt ind i perioden før opfindelsen af flytbare typer. Nogle af trykpressens historikere koncentrerer sig om aviser, skillingsblade og andre former end bøger. Felten kan udvides og nuanceres på mange måder, men for det meste omhandler det bogen siden Gutenbergs tid, et forskningsområde der har udviklet sig så hurtigt i de senere år, at det måske vil kunne få plads i de akademiske discipliners kanon på lige fod med områder som videnskabshistorie eller kunsthistorie.

Uanset hvad boghistorie kan udvikle sig til i fremtiden, kan man af dens fortid se, hvordan et vidensfelt kan antage en klar akademisk identitet. Den er opstået ved en sammenføring af flere forskellige discipliner med et fælles sæt problemer, der alle sammen drejer sig om kommunikation. Oprindeligt havde disse problemer form af konkrete spørgsmål inden for urelaterede forskningsområder: Hvordan var Shakespeares oprindelige tekster? Hvad var årsagen til den franske revolution? Hvad er sammenhængen mellem kultur og social lagdeling? Under forsøget på at besvare den slags spørgsmål krydsede forskerne grænserne i et ingenmandsland, en halv snes fagområder med fælles brudlinjer. De besluttede at danne deres eget område og at invitere historikere, litteraturhistorikere, sociologer, bibliotekarer og andre, der ønskede at forstå bogen som en historisk kraft. Boghistorien fik sine egne tidsskrifter, forskningscentre, konferencer og forelæsningsrunder. Den fik både stammeældste og unge krigere. Og selv om den endnu ikke har udviklet hemmelige håndtryk eller kodeord og ikke har fået en befolkning af ph.d.-kandidater, kan dens udøvere genkende hinanden på et særligt glimt i øjet. De kæmper i en fælles sags

tjeneste, en af de få inden for humaniora, hvor optimisme og et virvar af friske ideer hører til dagens orden.

Boghistoriens historie begyndte ikke i går. Den kan føres tilbage til renæssancen og måske længere endnu, men den begyndte først for alvor i 1800-tallets England, hvor studiet af bøger anskuet som materielle objekter udmøntede sig i analytisk bibliografi. Den nuværende forskning er en afvigelse fra de etablerede forskningslinjer, der kan føres tilbage til deres oprindelse i 1800-tallet ved hjælp af gamle numre af *The Library* eller *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel* eller afhandlinger i *Ecole des Chartes*. Den nye linje udviklede sig i løbet af 1960'erne i Frankrig, hvor den fik fodfæste på læreanstalter som *Ecole Pratique des Hautes Etudes* og bredte sig gennem publikationer som *L'Apparition du livre* (1958) af Lucien Febvre og Henri-Jean Martin eller *Livre et société dans la France du XVIIIe siècle* (to bind, 1965 og 1970) skrevet af en gruppe med tilknytning til VIe section af *Ecole Pratique des Hautes Etudes*.

De nye boghistorikere bragte faget ind under det spektrum af temaer, der blev behandlet af "Annales-skolen", dvs. socioøkonomisk historie. Frem for at opholde sig ved bibliografiens finesser forsøgte de at afdække det generelle mønster for bogproduktion og -forbrug over længere perioder. De udarbejdede statistikker ud fra ansøgninger om *privilèges* (en slags copyright), analyserede indholdet i private biblioteker og sporede ideologiske strømninger gennem forsømte genrer som *bibliothèque bleue* (primitive billigbøger). Sjældne bøger og luksusudgaver havde ingen interesse; man koncentrerede sig om de almindeligste bøger, fordi man ville have noget at vide om almindelige læsers litterære oplevelser. Bekendte fænomener som modreformationen og oplysningstiden fremstod i en ny belysning, når det blev påvist, hvor stor en overvægt i samfundet som helhed den traditionelle kultur havde i forhold til den litterære avantgarde. Man nåede ikke frem til en række faste konklusioner, men demonstrerede hvor vigtigt det var at stille nye spørgsmål, benytte nye metoder og finde stof i nye kilder.¹

Deres eksempel bredte sig til Europa og USA og forstærkede nationale traditioner som receptionsstudier i Tyskland og trykkerihistorie i England. Forenet af interessen for et fælles forehavende og fulde af begejstring for de nye tanker begyndte boghistorikerne at mødes, først på cafeer, senere på konferencer. De producerede nye tidsskrifter – *Publishing History*, *Bibliography Newsletter*, *Nouvelles du livre ancien*, *Revue française d'histoire du livre* (ny serie), *Buchhandelsgeschichte* og *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte*. De grundlagde nye centre – Institut d'Etude du Livre i Paris, Arbeitskreis für Geschichte des Buchwesens i Wolfenbüttel og Center for the Book i Library of Congress. Særlige kollokvier – i Genève, Paris, Boston, Worcester, Wolfenbüttel og Athen for blot at nævne nogle få af dem, der fandt sted sidst i 1970'erne – bevirkede, at deres forskning fik international udbredelse. I løbet af kun to årtier blev boghistorie et righoldigt, alsidigt studiefelt.

Så righoldigt var det, at det nu minder om en tropisk regnskov i al sin frodighed, som den opdagelsesrejsende har svært ved at bane sig vej igennem. For hvert skridt bliver han viklet ind i en vildtvoksende underskov af tidsskriftartikler eller desorienteres af sammenblandingen af discipliner – analytisk bibliografi peger i den ene retning, videnssociologi i den anden, mens historie, engelsk og sammenlignende litteratur

udstikker overlappende territorier. Han plages af krav om det nye – “*la nouvelle bibliographie matérielle*”, “den nye litteraturhistorie” – og forvirres af konkurrerende metodologier, som tilskynder ham til at kollationere forskellige udgaver, udarbejde statistikker, afkode copyrightbestemmelser, vade gennem bunker af manuskripter, dreje på håndtagene på en rekonstrueret trykpresse eller psykoanalysere læsernes mentale processer. Boghistorien er blevet så overfyldt af hjælpediscipliner, at man ikke længere kan få øje på dens generelle kendetegn. Hvordan kan boghistorikeren tillade sig at se bort fra biblioteker, forlag, papir, sats og læsning? Men hvordan skal han bære sig ad med at beherske teknologien på disse områder, især hvis den skjuler sig bag næsten uigennemskuelige fremmedartede formuleringer som *Geschichte der Appellstruktur* eller *Bibliométrie bibliologique*? Det kan blive så galt, at man mest af alt får lyst til at trække sig tilbage til et lokale med antikvariske bøger og studere vandmærker.

Hvis man vil lidt væk fra den tværfaglige overdådighed og forsøge at danne sig et overblik over emnet som helhed, kan det være en god idé at finde frem til en generel model for, hvordan bøger bliver til, og hvordan de bliver udbredt i samfundet. Forholdene har ganske vist ændret sig så meget fra sted til sted siden trykpressens opfindelse, at man ikke skal forvente, at alle bøgers biografi retter sig efter det samme mønster. Men trykte bøger bevæger sig som regel gennem et nogenlunde ensartet livsforløb. Man kan kalde det et kommunikationskredsløb, der bevæger sig fra forfatter til forlægger (hvis boghandleren ikke påtager sig rollen), til trykkeri, distributør, boghandler og læser. Læseren slutter kredsløbet, fordi han påvirker forfatteren både før og efter kompositionshandlingen. Forfattere er selv læsere. Ved at læse og forholde sig til andre læsere og forfattere udformer de begreber om genre og stil og får en opfattelse af det litterære projekt i almindelighed, som påvirker deres tekster, hvad enten de skriver shakespearske sonetter eller brugsanvisninger til montering af radioer. En forfatter kan i sine tekster reagere på kritik af tidligere bøger eller foregribe reaktioner på de kommende. Han henvender sig til implicite læsere og reagerer på eksplicite anmeldelser. Kredsløbet lukkes. Det udsender budskaber og forvandler dem undervejs, efterhånden som de går fra tanke til skrift til sats og tilbage til tanke igen. Boghistorien omhandler de enkelte faser i denne proces, men også processen som helhed betragtet i alle dens variationer over tid og rum og i alle dens relationer til andre systemer i det omgivende miljø, de være sig økonomiske, sociale, politiske eller kulturelle.

Det er et stort projekt. For at begrænse opgaven til det overkommelige isolerer boghistorikeren som regel et af kommunikationskredsløbets segmenter og analyserer det ud fra en enkelt disciplins forudsætninger – bogtrykkeriet for eksempel, som studeres ved hjælp af analytisk bibliografi. Men enkeltdelene får ikke deres fulde betydning, hvis de ikke relateres til en helhed, og det synes at være nødvendigt at opfatte bogen holistisk, hvis boghistorien ikke skal fragmenteres til esoteriske specialområder afskåret fra hinanden af ubegribelige teknikker og gensidige misforståelser. Modellen på fig. 1 peger på en mulighed for at overskue hele kommunikationsprocessen. Med mindre justeringer skulle den have gyldighed for alle perioder i den trykte bogs historie (manuskripter og illustrationer må behandles for sig), men jeg vil gerne diskutere dens relevans for den periode, jeg kender bedst, det 18. århundrede, og gennemgå den fase for fase, så jeg kan påvise, hvordan de

enkelte faser forholder sig til (1) andre aktiviteter, som en given person beskæftiger sig med på et givet punkt i kredsløbet, (2) andre personer på samme tidspunkt i andre kredsløb, (3) andre personer på andre punkter i det samme kredsløb og (4) andre elementer i samfundet. De første tre punkter er umiddelbart relevante for overførslen af en tekst, mens det sidste drejer sig om påvirkninger udefra, som kan variere i det uendelige. For nemheds skyld har jeg reduceret sidstnævnte til de tre generelle kategorier midt i diagrammet.

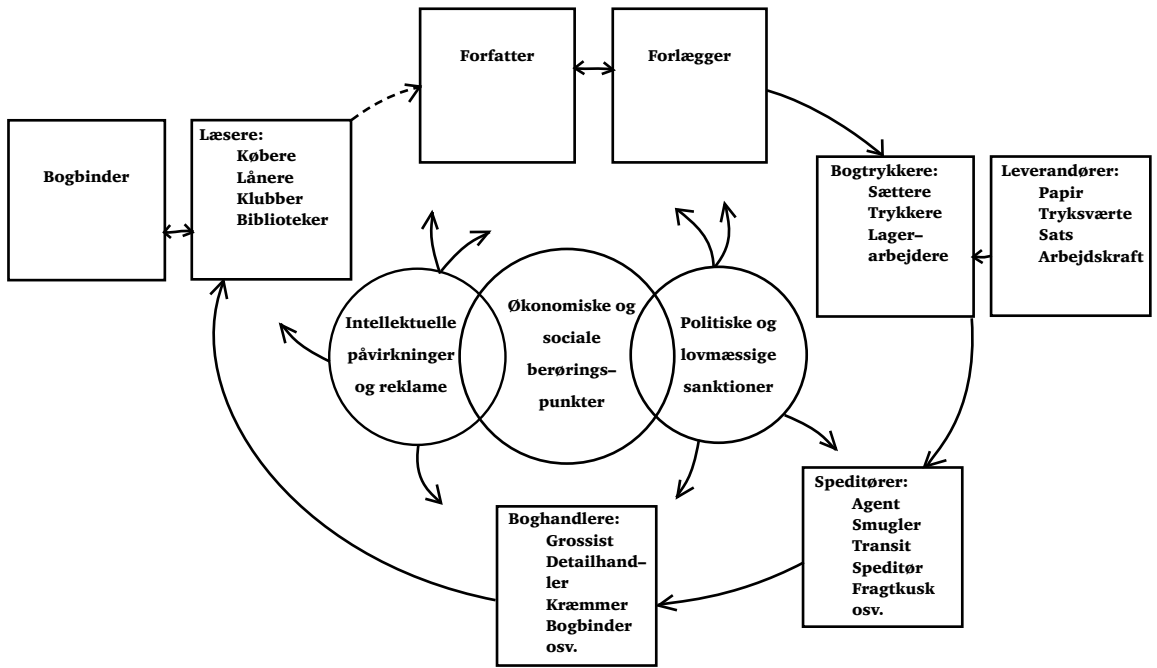

Fig. 1: Kommunikationskredsløbet

Modeller har en tendens til at presse mennesker ud af historien. For at give den aktuelle model lidt substans og for at vise, at den kan give mening i et aktuelt tilfælde, vil jeg anvende den på Voltaires bog *Questions sur l'Encyclopédie* og dens udgivelseshistorie; et af oplysningstidens vigtige værker, som fik betydning for mange læsere i det 18. århundrede. Man kan studere dens overførselskredsløb i ethvert punkt – fx på kompositionsstadiet da Voltaire udformede teksten og orkestrerede dens udbredelse for at fremme sin kampagne mod religiøs intolerance, som hans biografiforfattere har beskrevet den; eller man kan fokusere på trykningen, hvor en bibliografisk analyse kan medvirke til at fastslå udgavernes mangfoldiggørelse; eller på udbredelsen til biblioteker, hvor Voltaires værker ifølge statistiske undersøgelser foretaget af litteraturhistorikere optog et imponerende antal hyldemeter.² Jeg vil hellere opholde mig ved det mindst kendte led i udbredelsesprocessen, nemlig boghandleren, og bruge Isaac-Pierre Rigaud i Montpellier som et eksempel, der kan relateres til de fire punkter, jeg har anført herover.³

Den 16. august 1770 bestilte Rigaud tredive eksemplarer af oktavudgaven i ni bind af *Questions*, som Société typographique de Neuchâtel for nylig var begyndt at trykke i det prøjsiske fyrstendømme Neuchâtel på den schweiziske side af den fransk-schweiziske grænse. Rigaud foretrak som regel at læse i det mindste nogle sider af de nye bøger, inden han bestilte dem, men anså *Questions* for at være en så sikker investering, at han afgav en temmelig stor ordre uden at have set den. Han nærede ingen personlig sympati for Voltaire. Tværtimod, han kunne ikke fordrage hans tilbøjelighed til at lave om på sine bøger og ændre eller udvide afsnit i dem med henblik på piratudgaver, der blev sat i omløb bag ryggen på de oprindelige forlæggere. Denne praksis fik kunderne til at beklage sig over, at de fik ringere (eller mindre dristige) tekster. "Det er forbløffende, at M. de Voltaire end ikke på et så sent tidspunkt i sin løbebane kan afholde sig fra at snyde boghandlerne," skrev Rigaud til STN. "Det ville ikke gøre så meget, hvis forfatteren selv fik skylden for alle disse små finter, fiduser og bedragerier. Men desværre er det som oftest trykkerierne og i endnu højere grad boghandlerne, der må bære ansvaret."⁴ Voltaire gjorde livet surt for boghandlerne, men hans bøger blev solgt.

Der var ikke noget voltairesk ved de øvrige bøger i Rigauds boghandel. Hans kataloger viser, at han havde specialiseret sig i medicinske lærebøger, som der altid var efterspørgsel på i Montpellier på grund af universitetets berømte medicinske fakultet. Han havde også et diskret udvalg af protestantiske bøger, fordi Montpellier lå i et område med mange huguenotter. Når myndighederne vendte det blinde øje til, modtog han også et par sendinger forbudte bøger.⁵ Normalt forsynede han sine kunder med bøger af alle slags fra en lagerbeholdning til en værdi af mindst 45.000 livres, den største i Montpellier og sandsynligvis i hele Languedoc, hvis man skal tro en rapport fra intendantens *subdélégué*.⁶

Rigauds måde at bestille bøger på fra STN illustrerer hans forretnings karakter. Til forskel fra andre store provinsboghandlere, der spekulerede i hundrede eller endnu flere eksemplarer, når de fik fært af en bestseller, hjemtog han sjældent mere end en halv snes eksemplarer af en enkelt titel. Han læste bredt, talte med kunderne, holdt sig orienteret ved at korrespondere med forretningsforbindelser og granskede de kataloger, han fik tilsendt fra STN og andre udgivere (i 1785 var der 750 titler i STN's katalog). Han valgte omkring ti titler og bestilte netop så mange eksemplarer, at de fyldte en kasse på halvtreds pund, minimumvægten for en forsendelse til fragtkuskens billigste takst. Hvis der var salg i bøgerne, bestilte han flere, men som regel var hans bestillinger forholdsvist små, og han bestilte bøger hjem fire-fem gange om året. På denne måde sparede han kapital, reducerede risikoen og opbyggede et så stort og alsidigt lager, at hans butik blev samlingssted for alle afskygninger af litterært interesserede på egnen.

Mønsteret i Rigauds bestillinger, der fremgår tydeligt at STN's regnskabsbøger, viser, at han tilbød kunderne lidt af hvert – rejsebøger, historiske værker, romaner, religiøse bøger og indimellem en videnskabelig eller filosofisk afhandling. Frem for at rette sig efter sine egne interesser forholdt han sig tilsyneladende ret nøjagtigt til efterspørgslen og overholdt branchens tommelfingerregel, der blev formuleret af en af STN's andre kunder: "Den bedste bog for en boghandler er en bog, der

kan sælges.”⁷ Når man betænker Rigauds forsigtige forretningsførelse, får hans beslutning om at afgive en forhåndsbestilling på tredivende nibinds sæt af *Questions sur l'Encyclopédie* en særlig betydning. Han ville ikke have investeret så mange penge i et enkelt værk, hvis han ikke havde været sikker på efterspørgslen – hans senere bestillinger afslører da også, at hans beregninger holdt stik. Den 19. juni 1772, kort efter at han havde modtaget den sidste forsendelse med det sidste bind, bestilte han endnu et dusin sæt; han bestilte to til to år senere, men på det tidspunkt havde STN udsolgt oplaget. Det havde været et meget stort oplag på 2500 eksemplarer, cirka det dobbelte af det normale, og boghandlerne havde ikke været sene til at købe det. Rigauds bestilling var ikke spor usædvanlig. Den var udtryk for en bølge af voltaireisme, der havde bredt sig til et stort udsnit af det gamle regimes læserpublikum.

II

Hvad kan man udlede af Rigauds anskaffelse af *Questions*, når man sammenligner den med hans forhold til de andre boghandlere i Montpellier? I en branchefortegnelse fra 1777 opregnes ni.⁸

Bogtrykkere-boghandlere:	Aug. Franç. Rochar
	Jean Martel
Boghandlere:	Isaac-Pierre Rigaud
	J.B. Faure
	Albert Pons
	Tournel
	Bascon
	Cézary
	Fontanel

Ifølge en rapport fra en handelsrejsende fra STN var der kun syv.⁹ Rigaud og Pons havde slået sig sammen og dominerede den lokale handel; Cézary og Faure hullede sig igennem, mens resten befandt sig på fallittens rand i nødtørftige butikker. Undertiden kunne bogbindere eller andre lejlighedshandlende skaffe en bog eller to, som regel forbudte, til byens mere eventyrlystne læsere. En vis demoiselle Bringand, der blev kaldt “studenternes moder”, gemte således en hel del forbuden frugt “under sengen i værelset til højre på anden sal” ifølge en rapport om en razzia, der blev iværksat af de etablerede boghandlere.¹⁰ Et lignende mønster gjorde sig gældende i de fleste andre provinsbyer; det kan anskues som en række koncentriske cirkler; i midten forsøgte et par firmaer at tage monopol på markedet; i periferien gjorde et par mindre boghandlere deres bedste for at overleve ved at specialisere sig i skillingstryk og gamle bøger eller ved at oprette læseklubber (*cabinets littéraires*) og binderier eller ved at sælge deres varer ude på landet; uden for lovlighedens grænser bevægede eventyrere sig ind og ud af markedet med forbudt litteratur.

Da Rigaud afgav bestilling på *Questions*, konsoliderede han sin stilling i den stedlige branche. Sammenlægningen med Pons i 1770 gav ham kapital og aktiver

nok til at overvinde tilbageslag – forsinkede leverancer, fallerede kreditorer, likviditetskriser – der i mange tilfælde ødelagde mindre forretninger. Han var også en hård forretningsmand. Da Cézary, en af boghandlerne i mellemgruppen, ikke var i stand til at betale alle sine regninger i 1781, tvang Rigaud ham til at lukke butikken ved at organisere hans kreditorer i en klike. De nægtede derefter at give ham henstand med betalingerne, fik ham sat i gældsfængsel og tvang ham til at afhænde lagerbeholdning på en auktion, hvor de pressede priserne i bund og opkøbte hele beholdningen til spotpris. Rigaud kontrollerede de fleste bogbinderier i Montpellier ved at tilbyde dem samarbejde, og ved at lægge pres på bogbinderne kunne han skabe forsinkelser og problemer for byens øvrige boghandlere. I 1789 var der kun én af dem tilbage, Abraham Fontanel, og han holdt sig solvent ved at drive et *cabinet littéraire*, “der giver sieur Rigaud, som ønsker at være den eneste i byen, skrækkelige anfald af misundelse og får ham til at vise mig uvilje hver eneste dag”,¹¹ som Fontanel betrodde SNT.

Rigaud eliminerede ikke konkurrenterne alene ved at overgå dem med de aggressive kapitalistiske metoder, der var almindelige i det tidlige moderne Frankrig. Hans og deres breve samt korrespondance fra mange andre boghandlere viser, at handelen med bøger blev indskrænket i 1770'erne og 1780'erne. I hårde tider tvang de store boghandlere de små til at lukke, og de skrappe holdt længere end de flinke. Rigaud havde været en hård hund lige fra begyndelsen af samarbejdet med STN. Han havde bestilt eksemplarerne af *Questions* fra Neuchâtel, hvor STN producerede en piratudgave, fordi han havde fremtvunget en bedre rabat her, snarere end fra Genève, hvor Voltaires sædvanlige bogtrykker Gabriel Cramer producerede originaludgaven. Han forlangte også bedre service, især da Montpelliers øvrige boghandlere, som havde handlet med Cramer, fik deres leveringer først. Forsinkelsen resulterede i en haglbyge af breve fra Rigaud til STN. Hvorfor kunne man ikke arbejde hurtigere? Var man ikke klar over, at han mistede kunder til konkurrenterne? Han var nødt til at bestille bøger hos Cramer i fremtiden, hvis STN ikke kunne garantere hurtigere leveringer til en lavere pris. Da bind I, II og III omsider ankom fra Neuchâtel, var bind IV, V og VI fra Genève allerede til salg hos de andre boghandlere. Rigaud sammenlignede teksterne ord for ord og konstaterede, at STN's udgave ikke indeholdt nogen af de tilføjelser, man ellers hævdede at have modtaget under hånden fra Voltaire. Han forsøgte straks at få en fordel ud af disse “tilføjelser og rettelser”. Luften svirrede af bebrejdelser, posten fløj frem og tilbage mellem Montpellier og Neuchâtel, og det fremgår tydeligt, at Rigaud agtede at udnytte hver eneste lille fordel, han kunne opnå i forhold til konkurrenterne. Brevene afslører også, at *Questions* blev solgt over hele Montpellier, selv om værket i princippet ikke lovligt kunne cirkulere i Frankrig. Voltaires nye bog var på ingen måde henvist til den fordækte distribution, lyssky personer som “studenternes moder” var kendt for, men viste sig tværtimod at være et eftertragtet salgsobjekt i den etablerede boghandels hjerteregion. Når boghandlere som Rigaud skabte sig tosset for at få fingre i eksemplarer af bogen, kunne Voltaire være sikker på, at hans forsøg på at formidle sine tanker gennem det franske kommunikationssystemets hovedpulsårer var lykkedes.

III

Voltaires og Cramers rolle i distributionsprocessen rejser spørgsmålet om, hvordan Rigauds forretning forholder sig til de øvrige stadier i *Questions'* livscyklus. Rigaud vidste, at det ikke var førsteudgaven, han fik; STN havde sendt en rundskrivelse til ham og deres andre kunder med besked om, at man ville optrykke Cramers tekst, men med rettelser og tilføjelser fra forfatterens hånd, og deres udgave ville derfor være bedre end ordinærudgaven. En af lederne i STN havde besøgt Voltaire i Ferney i april 1770 og var kommet tilbage med et løfte om, at Voltaire ville give korrektoren fra Cramer en sidste afpudsning og sende den videre til Neuchâtel, der så kunne udgive en piratudgave.¹² Voltaire var fuld af den slags små julelege. Det var en af måderne, hvorpå han kunne forbedre sine bøgers kvalitet og forøge deres antal, og det tjente derfor hans overordnede hensigt – som ikke var at tjene penge, eftersom han ikke solgte sin prosa til trykkerierne, men at udbrede oplysningen. Profithensynet holdt imidlertid resten af systemet i gang. Da Cramer fik nys om STN's forsøg på at angribe hans marked, protesterede han derfor til Voltaire, hvorefter Voltaire aflyste sit løfte til STN, der så måtte nøjes med en forsinket udgave af teksten, der blev sendt fra Ferney, men kun med ganske få tilføjelser og rettelser.¹³ Dette tilbageslag skadede dog ikke salget, for markedet var rummeligt nok til at absorbere flere udgaver, ikke kun STN's, men også den som Marc Michel Rey producerede i Amsterdam; sandsynligvis var der flere endnu. Boghandlerne kunne vælge mellem forskellige leverandører og traf deres valg ud fra de marginale fordele, de kunne opnå med hensyn til pris, kvalitet, hurtighed og pålidelighed i leverancerne. Rigaud kontraherede jævnligt med forlæggere i Paris, Lyon, Rouen, Avignon og Genève. Han spillede dem ud mod hinanden og bestilte somme tider den samme bog hos to eller tre af dem for at sikre sig, at han fik bøgerne før konkurrenterne. Ved at benytte sig af flere kanaler skaffede han sig bedre plads til at manøvrere. I tilfældet *Questions* blev han dog udmanøvreret og måtte indforskrive varerne ad den omstændelige rute Voltaire-Cramer-Voltaire-STN.

Denne rute fragtede kun teksten fra forfatter til bogtrykker. Når de trykte ark skulle fragtes til Rigaud i Montpellier fra STN's værksted i Neuchâtel, måtte de bugte sig vej gennem et af de mest komplicerede stadier i bogens kredsløb. Der var to hovedveje. Den ene førte fra Neuchâtel til Genève, Torino, Nice (som endnu ikke var fransk) og Marseille. Den havde fordel af at undgå fransk område – og dermed risikoen for konfiskation – men medførte store omveje og omkostninger. Bøgerne skulle fragtes over Alperne og ledes gennem en hel hær af mellemmand – befragtere, pramdragere, fragtkuske, omladningspladser, skibskaptajner og havnearbejdere – før de nåede frem til Rigauds butikslokale. De bedste schweiziske befragtere påstod, at de kunne sende en kasse på halvtreds kilo til Nice på en måned for tretten livres og otte sous, men denne kalkule viste sig at være alt for lav. Den direkte rute fra Neuchâtel til Lyon og ned ad Rhônefloden var hurtig, billig og nem – men farlig. Kasserne skulle forsegles ved indførslen i Frankrig og inspiceres af boghandlerlavet og den kongelige boginspektør i Lyon, inden de blev sendt videre og inspiceret en gang til i Montpellier.¹⁴

Den altid forsigtige Rigaud bad STN om at fragte den første sending *Questions* ad en indirekte rute, fordi han vidste, at hans agent i Marseille, Joseph Coulomb,

kunne få bøgerne ind i Frankrig uden problemer. De blev sendt af sted den 9. december 1771, men nåede først frem engang efter marts, da de tre første bind af Cramers udgave allerede var til salg hos Rigauds konkurrenter. Andet og tredje bind ankom i juli, men fordyret af fragtomkostninger og beskadiget af en ublid behandling. "Det lader til, at der er fem-seks tusind mil imellem os," skrev Rigaud beklagende, hvorpå han tilføjede, at han ærgrede sig over, at han ikke havde kontraheret med Cramer, som allerede var nået til bind seks.¹⁵ På dette tidspunkt var STN så bekymret for udsigten til at miste kunder i hele Sydfrankrig, at de indledte en smuglervirksomhed i Lyon. Smugleren, en marginal boghandler ved navn Joseph-Louis Berthoud, sørgede for at få bind fire og fem gennem lavsinspektionen, men gik derefter fallit; værre blev det, da den franske stat indførte en afgift på tres livres pr. halvtreds kilo importerede bøger. STN gik over til at bruge ruten over Alperne og tilbød at sende leverancer til Nice for femten livres pr. halvtreds kilo, hvis Rigaud ville betale resten af omkostningerne, inklusive importafgiften. Men efter Rigauds mening var afgiften et så hårdt slag mod den internationale handel, at han aflyste alle bestillinger hos udenlandske leverandører. Den nye tarifpolitik havde gjort det ruinerende dyrt at camouflere ulovlige bøger som lovlige og distribuere dem ad de normale transportveje.

I december lykkedes det Jacques Deandreis, STN's agent i Nice, at få en sending med bind seks af *Questions* gennem havnen i Sète, der ellers skulle være lukket for al bogimport. Da det gik op for den franske regering, at den næsten havde udslettet handelen med udenlandske bøger, sænkede den tariffen til seksogtyve livres pr. halvtreds kilo. Rigaud tilbød at dele omkostningerne med leverandøren – han ville betale en tredjedel, hvis de ville betale de to andre. Dette forslag passede STN udmærket, men i foråret 1772 blev Rigaud enig med sig selv om, at ruten gennem Nice alligevel var for dyr. Da STN havde fået så mange klager fra andre kunder, at de selv var nået til samme konklusion, sendte de en medarbejder til Lyon, og han overtalte en pålidelig handelsmand ved navn J. -M. Barret til at ekspedere deres leverancer gennem den lokale inspektion og videre til deres kunder i provinsen. Takket være denne aftale nåede de tre sidste bind af *Questions* frem til Rigaud sidst på sommeren.

Det havde krævet en vedvarende indsats og betydelige omkostninger at få hele leverancen til Montpellier, og Rigaud og STN holdt ikke op med at forsøge at lave om på forsyningslinjerne efter transaktionen. Fordi de økonomiske og politiske pres blev ved med at ændre sig, måtte de konstant justere deres aftaler i den komplekse verden af mellemmand, som skabte forbindelserne mellem bogtrykkerier og boghandlere og ofte i sidste ende bestemte, hvilken litteratur der nåede ud til franske læsere.

Man kan ikke sige noget om, hvordan læserne assimilerede bøgerne. En bibliografisk analyse af alle de eksemplarer, det er muligt at opdrive, kunne vise, hvilke forskellige udgaver af teksten der var tilgængelige. En undersøgelse af skifteretsarkiverne i Montpellier kunne måske vise, hvor mange eksemplarer der har figureret i testamentariske bestemmelser, og statistikker udarbejdet på grundlag af auktionkataloger kunne gøre det muligt at beregne antallet af bøger i større privatbiblioteker. Men ud fra den eksisterende dokumentation kan man ikke vide, hvem Voltaires

læsere var, eller hvordan de reagerede på hans tekst. Læseroplevelsen er det stadium i bøgernes kredsløb, som er det vanskeligste at undersøge nærmere.

IV

Alle stadier var påvirket af tidens sociale, økonomiske, politiske og intellektuelle forhold, men Rigaud mærkede disse påvirkninger i den lokale kontekst. Han handlede med bøger i en by med 31.000 indbyggere. Trods en stor tekstilindustri var Montpellier i alt væsentligt et gammeldags administrativt og religiøst center med en mangfoldighed af kulturinstitutioner, deriblandt et universitet, et videnskabsakademi, tolv frimurerloger og seksten klostresamfund. Fordi byen var provinshovedstad for Languedoc og havde en intendantur, var der også flere forskellige domstole og en stor befolkning af advokater og kongelige embedsmænd. Hvis de lignede deres kolleger i andre provinshovedstæder,¹⁶ udgjorde de sandsynligvis en stor del af Rigauds kunder og havde formodentlig smag for oplysningstidens litteratur. Han omtaler ikke deres sociale tilhørsforhold i sin korrespondance, men noterer sig deres begejstring for værker af Voltaire, Rousseau og Raynal. De abonnerede ivrigt på encyklopædien og bad endda om ateistiske afhandlinger som *Système de la nature* og *Philosophie de la nature*. Montpellier var ikke nogen åndelig soveby, men et godt bogterritorium. "Der er en ganske omfattende handel med bøger her i byen," skrev en besøgende i 1768. "Boghandlerne har været velassorterede, lige siden indbyggerne fik smag for at have biblioteker."¹⁷

Disse gunstige forhold herskede, da Rigaud bestilte *Questions*. Men i begyndelsen af 1770'erne blev det hårdere tider, og i 1780'erne beklagede Rigaud sig som de fleste andre boghandlere over et mærkbart fald i salget. Hele den franske økonomi gik tilbage i disse år ifølge C. E. Labrousse's bredt accepterede fremstilling.¹⁸ Statsøkonomien styrtdykkede, og det er en af forklaringerne på den katastrofale bogavgift, der blev indført i 1771 som et led i Terrays mislykkede forsøg på at reducere det underskud, der var oparbejdet efter syvårskrigen. Regeringen forsøgte også at udrydde piratudgivelser og forbudte bøger, i første omgang ved hjælp af et mere intensivt politiarbejde i 1771-74, derefter ved en generel reform af handelen med bøger i 1777. Disse forholdsregler endte med at ødelægge Rigauds samarbejde med STN og andre forlag, der var vokset op langs Frankrigs grænser i løbet af de fremgangsrige år midt i århundredet. Udenlandske forlæggere producerede både originale udgaver af bøger, der ikke kunne komme forbi censuren i Paris, og piratudgaver af bøger, som de parisiske forlæggere havde sat i cirkulation. Fordi pariserne praktisk taget havde monopol på den lovlige forlagsvirksomhed, indgik deres konkurrenter i provinsen forbund med udenlandske forlag og vendte det blinde øje til, når leverancer fra udlandet dukkede op i de provinsielle lavskontorer (*chambres syndicales*). Under Louis XIV havde regeringen brugt det parisiske lav som redskab til at undertrykke den ulovlige forlagsvirksomhed, men under Louis XV blev der slækket på kontrollen, indtil en ny, strengere periode begyndte med afsættelsen af Choiseuls ministerium (i december 1770). Rigauds forhold til STN passer med andre ord glimrende til et økonomisk og politisk mønster, der havde været gældende inden for handelen med bøger siden begyndelsen af det 18. århundrede, men begyndte at gå i opløs-

ning, netop da de første kasser med *Questions* indledte transporten fra Neuchâtel til Montpellier.

Andre mønstre vil kunne udledes af andre undersøgelser; modellen behøver ikke nødvendigvis at blive anvendt på denne måde, ja, man kan helt lade være med at bruge den. Jeg argumenterer ikke for, at boghistorie skal skrives ud fra en standardformel, men forsøger kun at påvise hvordan dens forskellige segmenter kan behandles som en helhed ved hjælp af kun ét begrebsapparat. Andre boghistorikere vil måske foretrække andre skemaer. Man kunne fx koncentrere sig om handelen med bøger i hele Languedoc, som Madeleine Ventre har gjort det, eller om Voltaires generelle bibliografi, som Giles Barber, Jerom Vercruysse og andre har gjort, eller om det samlede mønster i bogproduktionen i det 18. århundredes Frankrig på samme måde som François Furet og Robert Estivals.¹⁹ Men uanset hvordan man vil definere emnet, får man ikke fat i helhedsmønsteret, hvis det ikke sættes i relation til alle de elementer, der har medvirket til at skabe kredsløbet til formidling af tekster. For at gøre det endnu tydeligere vil jeg gennemgå modellen af dette kredsløb en gang til og opholde mig ved spørgsmål, der med held er blevet undersøgt, eller som er modne til yderligere forskning.

I Forfattere

Trods det stigende antal biografier om store forfattere er de grundlæggende betingelser for at blive forfatter stadig et uafklaret spørgsmål for de fleste historiske perioders vedkommende. Hvornår befriede forfatterne sig for rige adelsmænds eller statens protektion for at leve af, hvad pennen kunne indbringe? Hvordan forløb en litterær karriere, og hvordan arbejdede man på at forbedre den? Hvordan forholdt forfattere sig til forlæggere, bogtrykkere, anmeldere og hinanden? Før den slags spørgsmål er besvaret, får vi ikke en fuld forståelse af tekstformidlingen. Voltaire var i stand til at udvirke hemmelige aftaler med piratforlæggere, fordi han ikke levede af sin forfattervirksomhed. Et århundrede senere hævdede Zola, at en forfatters afhængighed var et spørgsmål om at sælge manuskripter til den højstbydende.²⁰ Hvordan fandt denne forandring sted? I John Loughs arbejde kan man finde begyndelsen til et svar, men en mere systematisk undersøgelse af udviklingen i den litterære republik i Frankrig kunne tage udgangspunkt i politiarkiver, litterære almanakker og bibliografier (i *La France littéraire* opregnes navnene på 1187 forfattere i 1757 og 3089 i 1784). Situationen i Tyskland er mere uafklaret på grund af opdelingen i delstater inden 1871. Men tyske forskere er begyndt at undersøge kilder som *Das gelehrte Teutschland*, der opregner fire tusind forfattere i 1779, og at spore forbindelserne mellem forfattere, forlæggere og læsere i regionale og monografiske undersøgelser.²¹ Marino Berengo har vist, hvor meget det er muligt at finde ud af om forholdet mellem forfattere og forlæggere i Italien.²² I A. S. Collins' arbejde finder man stadig en glimrende fremstilling af engelske forfatters forhold, selv om den trænger til at blive ført ajour og udvidet til at omfatte mere end det 18. århundrede.²³

II Forlæggere

Forlæggernes rolle tegner sig betydeligt klarere takket være forskellige artikler i *Journal of Publishing History* og monografier som Martin Lowrys *The World of Aldus Manutius*, Robert Pattens *Charles Dickens and His Publishers* eller Gary Straks *Entrepreneurs of Ideology: Neoconservative Publishers in Germany, 1890-1933*. Der er dog stadig behov for en systematisk undersøgelse af forlæggeren som en selvstændig størrelse til forskel fra boghandleren og bogtrykkeren. Historikerne er knap nok begyndt at se på forlagenes arkiver, selv om de er en af righoldigste kilder til bøgernes historie. Cotta Verlags arkiv i Marbach indeholder eksempelvis mindst 150.000 dokumenter, men er kun blevet overfladisk gennemgået for at finde henvisninger til Goethe, Schiller og andre berømte forfattere. Yderligere forskning ville så godt som sikkert kunne tilvejebringe ikke så få oplysninger om bogens betydning i det 19. århundredes Tyskland. Hvordan indgik forlagene kontrakter med forfatterne, hvordan allierede de sig med boghandlerne, hvordan forholdt de sig til de politiske myndigheder, hvordan organiserede de økonomi, distribution, fragt og annoncering? Svarene på den slags spørgsmål fører bogens historie langt ind på den sociale, økonomiske og politiske histories territorium til gavn for alle disse discipliner.

Project for Historical Biobibliography i Newcastle upon Tyne og Institut de Littérature et de Techniques Artistiques de Masse i Bordeaux illustrerer de retninger, som tværfaglig forskning af denne art allerede har bevæget sig i. Bordeaux-gruppen har forsøgt at spore bøgerens vej gennem forskellige distributionssystemer for at afdække den litterære oplevelse hos forskellige grupper i det moderne Frankrig.²⁴ Forskerne i Newcastle har studeret diffusionsprocessen ved hjælp af kvantitative analyser af subscriptionslister, som i vidt omfang blev brugt af engelske forlæggere i salgsfremmende øjemed fra begyndelsen af det 17. til begyndelsen af det 19. århundrede.²⁵ Lignende undersøgelser kunne koncentreres om samlinger af forlagskataloger og brochurer på forskningscentre som Newberry Library. Bogreklamer er også et emne, der trænger til at blive undersøgt til bunds. Man kan lære meget om holdningen til bøger og deres anvendelse ved at studere den måde, de blev præsenteret på – budskabets strategi, ordvalgets skjulte værdinormer – i reklamer af enhver art fra avisannoncer til plakater. Amerikanske historikere har brugt avisannoncer for at kortlægge udbredelsen af det trykte ord til kolonisamfundets randområder.²⁶ De kan få langt flere oplysninger om det 19. og 20. århundrede, hvis de udforsker forlagsarkiverne.²⁷ Desværre behandler mange forlag den slags arkiver som papirafald. Man bevarer visse breve fra berømte forfattere, men kasserer regnskaber og handelskorrespondance, der som regel rummer de vigtigste oplysninger for boghistorikeren. The Center for the Book på Library of Congress er for tiden i gang med at udarbejde en vejviser til forlagsarkiver. Hvis det kan lade sig gøre at bevare dem og forske i dem, kan de måske give en helt anden synsvinkel på Amerikas historie.

III Bogtrykkere

Trykkeriet er en langt bedre kendt faktor end de øvrige stadier i produktionen og distributionen af bøger, fordi det har været det foretrukne studieobjekt for den analytiske bibliografi, hvis formål som defineret af R. B. McKerrow og Philip Gaskell

er "at belyse formidlingen af tekster ved at forklare bogproduktionens forskellige processer".²⁸ Bibliograferne har ydet vigtige bidrag til tekstkritikken, især inden for Shakespeare-forskningen, ved at drage slutninger bagud fra bogens struktur til trykprocessen og derfra til originalteksten, eksempelvis de manglende Shakespeare-manuskripter. Den form for bevisførelse er dog for nylig blevet kritiseret af D. F. McKenzie.²⁹ Men selv om bibliograferne aldrig vil kunne rekonstruere en ur-Shakespeare, kan de påvise eksistensen af forskellige udgaver af en tekst og de forskellige optryks tilstand, hvilket er en nødvendighed, hvis man skal drive diffusionstudier. Deres metoder gør det også muligt at tyde bogtrykkeriernes arkivmateriale, og dermed er der lukket op for en ny fase i bogtrykkerkunstens historie. Takket være McKenzie, Leon Voet, Raymond de Roover og Jacques Rychner har vi nu et klart billede af, hvordan trykkerier fungerede i hele håndpressens periode (ca. 1500-1800).³⁰ Der bør forskes mere i senere perioder, og nye spørgsmål bør stilles: Hvordan beregnede bogtrykkerne deres omkostninger, og hvordan tilrettelagde de produktionen, især efter udbredelsen af accidenstryk og journalistik? Hvordan ændredes bogkalkulerne efter indførelsen af maskinfremstillet papir i det 19. århundredes første årti og linotype i 1880'erne? Hvordan påvirkede de teknologiske fornyelser forholdet til arbejdskraften? Og hvilken rolle kom typograferne, en ualmindelig veltalende og militant sektor af arbejderklassen, til at spille for fagforeningskampen? Den analytiske bibliografi kan måske virke ubegribelig for den udenforstående, men den kan blive et vigtigt bidrag til både den sociale og litterære historie, især hvis den udbygges med et kendskab til trykkeriernes håndbøger eller selvbiografier skrevet af bogtrykkere som Thomas Platter, Thomas Gent, N. E. Restif de la Bretonne, Benjamin Franklin og Charles Manly Smith.

IV Speditører

Man ved ikke meget om, hvordan bøgerne blev bragt ud til boghandlerne fra trykkerierne. Den hestetrukne vogn, flodprammen, fragtskibet, postkontoret og jernbanen kan have påvirket litteraturhistorien mere, end man skulle tro. Transportmulighederne havde næppe den store betydning for handelen i store forlagsbyer som London og Paris, men kan have været bestemmende for, om forretningen gik godt eller dårligt ude i provinsen. Før det 19. århundrede blev bøger som regel afskibet i ark, så kunden kunne få dem indbundet efter sin smag og betalingsevne. De blev transporteret i store baller indpakket i stærkt papir og kunne nemt ødelægges af regn eller stramt snærende reb. Sammenlignet med forbrugsvarer som fx tekstiler havde de kun ringe værdi, men forsendelsesomkostningerne var høje på grund af arkenes størrelse og vægt. Fragten udgjorde ofte en betydelig andel af bogens samlede pris og var derfor en væsentlig faktor i forlæggernes markedsføringsstrategi. Mange steder i Europa kunne trykkerierne ikke regne med at få forsendelser til boghandlerne ud i august og september, fordi fragtkuskene midlertidigt nedlagde ruterne for at gå på høstarbejde. Handelen i de baltiske lande gik ofte i stå efter oktober, fordi havnene blev lukket af is. Fragtruter blev åbnet og lukket som reaktion på krig, politik og endda forsikringspræmier. Uortodoks litteratur i store mængder er blevet transporteret ad hemmelige ruter fra det 16. århundrede til vore dage,

og dens indflydelse har derfor været afhængig af smuglerindustriens effektivitet. Andre genrer, fx skillingstryk og knaldromaner, cirkulerede gennem særlige distributionssystemer, der kræver mere forskning, selv om boghistorikerne allerede er begyndt at rydde en del af terrænet.³¹

V Boghandlere

Takket være nogle klassiske studier – H. S. Bennett om det tidlige moderne England, L. C. Wroth om kolonitidens Amerika, H. -J. Martin om det 17. århundredes Frankrig og Johann Goldfriedrich om Tyskland – er det muligt at sammenstykke et generelt billede af boghandelens udvikling.³² Der er dog stadig behov for mere forskning om boghandleren som kulturformidler, mellemmanden der står som bindeled mellem udbud og efterspørgsel i disse to faktoreres kontaktpunkt. Vi ved stadig ikke nok om den sociale og intellektuelle verden, en mand som Rigaud levede i, heller ikke om hans værdier og smag og forhold til det omgivende samfund. Boghandlere udfoldede sig i et kommercielt netværk, der udvidede sig eller brød sammen som alliancer i den diplomatiske verden. Hvad var det for love, der var bestemmende for de store forlagshuses opgang eller fald? En sammenligning af de enkelte landes historie kunne afsløre nogle generelle tendenser, fx den midtpunktssøgende kraft, der udgik fra store centrer som London, Paris, Frankfurt og Leipzig, der trak provinsforlag ind i deres kredsløb, og den modsatrettede kraft, der fik boghandlere og forlag i provinsen til at indgå sær aftaler og danne selvstændige enklaver i Liège, Bouillon, Neuchâtel, Genève og Avignon. Den slags sammenligninger er imidlertid vanskelige, fordi handelen foregik i forskellige institutioner i forskellige lande med det resultat, at også arkivmaterialet blev forskelligt. Arkiverne hos selskabet London Stationers, Communauté des Libraires et Imprimeurs de Paris og bogmesserne i Leipzig og Frankfurt har en stor del af æren for, at boghistorien har udviklet sig forskelligt i henholdsvis England, Frankrig og Tyskland.³³

Bøger er blevet solgt som forbrugsvarer alle vegne. En mere konkret økonomisk historie kunne give et nyt perspektiv på litteraturhistorien. James Barnes, John Tebbel og Frédéric Barbier har påvist betydningen af det økonomiske element i handelen med bøger i det 19. århundredes England, Amerika og Frankrig.³⁴ Der er stadig plads til mere forskning – fx i kreditmekanismer og metoderne til at anvende veksler, beskytte sig mod betalingsstandsninger og udveksle trykte ark i stedet for kontant betaling. Som flere andre erhverv i renæssancen og begyndelsen af den moderne tidsalder byggede også handelen med bøger i det store hele på bondefangeri, men vi ved endnu ikke, hvordan spillet blev spillet.

VI Læsere

Trods en omfattende litteratur om læsningens psykologi, fænomenologi, tekstologi og sociologi forbliver den et gådefuldt fænomen. Hvordan skaber læserne mening med tegnene på den trykte side? Hvad er oplevelsens sociale virkninger? Hvordan har den ændret sig? Litteraturforskere som Wayne Booth, Stanley Fish, Wolfgang Iser, Walter Ong og Jonathan Culler har gjort læsningen til et centralt spørgsmål

for tekstkritikken, fordi de opfatter litteraturen som en aktivitet, der går ud på at konstruere betydninger inden for et kommunikationssystem, snarere end som en kanon af tekster.³⁵ Boghistorikeren kan bruge deres begreber om et fiktivt publikum, implicitte læsere og fortolkningsfællesskaber. Men det er muligt, at han vil finde deres iagttagelser en smule tidsbundne. Litteraturforskerne kender naturligvis litteraturhistorien (især hvad angår det 17. århundredes England), men de går tilsyneladende ud fra, at tekster altid har haft den samme virkning på læserne. En borger i 1800-tallets London levede imidlertid i en helt anden mental verden end en amerikansk professor i det 20. århundrede. Selve læseprocessen har forandret sig med tiden. Før i tiden læste man højt i mindre grupper eller gjorde det i enrum med en intensitet, vi har svært ved at forestille os i dag. Carlo Ginsburg har påvist, hvor megen mening en møller i 1500-tallet kunne tillægge en tekst, og Margaret Spufford har gjort rede for, hvordan endnu fattigere arbejdere kæmpede for at beherske det trykte ord, på den tid da *Areopagitica* blev skrevet.³⁶ Overalt i det tidlige moderne Europa, hvad enten det drejede sig om Montaigne eller Menocchio, vristede læserne mening ud af bøgerne; de nøjedes ikke med at tyde dem. Læsning var en lidenskab længe før romantikkens *Lesewut* og *Wertherfiebers*; og der er stadig *Sturm und Drang* i den til trods for udbredelsen af hurtiglæsning og den mekaniske opfattelse af litteratur som et spørgsmål om kodning og afkodning af informationer.

Uanset hvor aktive læserne er, præges deres reaktioner også af teksten. Som Walter Ong har anført, skaber de første sider i *The Canterbury Tales* eller *A Farewell to Arms* en bestemt ramme og tildeler læseren en rolle, som han ikke kan befri sig for, uanset hvad han mener om pilgrimsrejser eller borgerkrig.³⁷ Både typografi, stil og syntaks er bestemmende for, hvordan en tekst formidler mening. McKenzie har påvist, at den utilbørlige, uregerlige Congreve, man kender fra de første kvartudgaver, med tiden blev den velanstændige nyklassicist fra udgaven af *Works* fra 1709, og at ændringen skyldes en ny formgivning af bøger snarere end forvanskninger af teksten.³⁸ Læsningens historie må ikke kun tage højde for de måder, som teksterne begrænser læserne på, men også for de friheder, som læserne tager sig med teksten. Dette spændingsfelt har eksisteret lige så længe, som mennesker har haft med bøger at gøre, og resultaterne har været højst usædvanlige; som eksempler kan anføres Luthers udlægning af Salmerne, Rousseaus fortolkning af *Le Misanthrope* eller Kierkegaards læsning af ofringen af Isak.

Det er muligt at genopdage fortidens store læsninger, men almindelige læsers indre oplevelser vil måske altid forblive en hemmelighed. Til gengæld kan vi rekonstruere en hel del af læsningens sociale kontekst. Debatten om indenadslæsning i middelalderen har frembragt et imponerende materiale om læsevaner,³⁹ og studier af læseklubber i Tyskland, hvor de florerede i usædvanligt omfang i det 18. og 19. århundrede, har påvist læsningens betydning for udviklingen af en klart defineret borgerlig kultur.⁴⁰ Tyske forskere har også gjort et stort arbejde, hvad angår bibliotekernes historie og receptionsstudier af enhver afskygning.⁴¹ Med en idé fremsat af Rolf Engelsing som udgangspunkt hævder de ofte, at læsevanerne blev forvandlet sidst i det 18. århundrede. Inden denne *Leserevolution* arbejdede læserne sig som regel møjsommeligt igennem et lille antal tekster, især Bibelen, gang på gang. Efter den læste de alle mulige slags bøger i håb om at finde underholdning snarere end

opbyggelse. Overgangen fra intensiv til ekstensiv læsning fandt sted samtidig med, at det trykte ord blev afglorificeret. Verden var pludselig fuld af læsestof, og tekster blev behandlet som forbrugsvarer, der kunne kasseres med samme sorgløshed som gårsdagens avis. Denne forklaring er dog for nylig blevet bestridt af Reinhart Siegert, Martin Welke og andre yngre forskere, som har opdaget "intensiv" læsning ved receptionen af kortvarige tryksager som almanakker og aviser, først og fremmest Zacharias Beckers *Noth- und Hilfsbüchlein*, en usædvanlig bestseller på Goethes tid.⁴² Uanset om forestillingen om en læserevolution kan bekræftes eller ej, har den medvirket til at kombinere forskningen i læsning med mere generelle spørgsmål om social- og kulturhistorie.⁴³ Det samme kan siges om forskningen i alfabetisme,⁴⁴ der har gjort det muligt at se omridset af to forskellige slags læserpublikum for to-tre århundreder siden og at kæde bøger og læsere sammen på forskellige sociale trin. Jo lavere social klasse, desto mere intensiv forskning. Populærlitteraturen har været et yndet forskningsemne i det sidste årti⁴⁵ til trods for en stadig større tilbøjelighed til at sætte spørgsmålstejn ved tanken om, at billigbøger som *bibliothèque bleue* repræsenterede en autonom kultur i underklassen, eller at det skulle være muligt at sondre utvetydigt mellem "elitær" og "folkelig" kultur. Det forekommer ikke længere rimeligt at anskue kulturelle forandringer som en lineær påvirkningsproces. Påvirkningens strømninger kunne bevæge sig både op og ned og flyde sammen undervejs. Personer som Gargantua, Askepot eller Buscon bevægede sig frem og tilbage gennem mundtlige overleveringer, skillingstryk og raffineret litteratur og ændrede både nationalitet og genre undervejs.⁴⁶ Man kan ligefrem spore de faste figurers forvandlinger i almanakkerne. Hvad kan Poor Richards reinkarnation som le Bonhomme Richard sige os om den litterære kultur i henholdsvis USA og Frankrig? Og hvad kan vi lære om forholdet mellem Tyskland og Frankrig ved at følge det halte bud (*der hinkende Bote, le messenger boiteux*) gennem trafikken af almanakker over Rhinen?

Spørgsmålet om, hvem der læser hvad under hvilke forhold og med hvilken virkning, kæder læsestudier sammen med sociologien. Boghistorikeren kan lære at udføre den slags undersøgelser, hvis han læser Douglas Waples, Bernard Berelson, Paul Lazarsfeld og Pierre Bourdieu. Han kan også støtte sig til de læserundersøgelser, der blev gennemført ved Graduate Library School ved University of Chicago i årene fra 1930 til 1950, og som stadig fra tid til anden dukker op i en Gallupundersøgelse.⁴⁷ Og som eksempler på den sociologiske dimension kan han studere de undersøgelser af læsning (og ikke-læsning) i den engelske arbejderklasse gennem de sidste to hundrede år, som er blevet udført af Richard Altick, Robert Webb og Richard Hoggart.⁴⁸ Al denne forskning baner vejen for det meget større spørgsmål om, hvordan det trykte ord ændrer menneskers måde at tænke på. Blev menneskets mentale univers forandret af trykpressens opfindelse? Måske findes der ikke noget enkelt tilfredsstillende svar på dette spørgsmål, fordi det knytter an til så mange forskellige aspekter af livet i det tidlige moderne Europa, som påvist af Elizabeth Eisenstein.⁴⁹ Men det burde være muligt at nå frem til en bedre forståelse af bøgernes betydning. Deres anvendelse i forbindelse med edsaflæggelse, udveksling af gaver og arv kan måske give et fingerpeg om deres betydning i forskellige samfund. Bøgernes ikonografi kan sige noget om den autoritet, de har udstrålet, også for de

analfabetiske arbejdere der sad i kirken foran billeder af Moses med tavlerne. Bøgenes placering i folkloren og folklorens i bøgerne vidner om, at påvirkningen var gensidig, når den mundtlige overlevering kom i berøring med trykte tekster, og det er derfor nødvendigt at studere bøgernes forhold til andre medier.⁵⁰ De forskellige forskningsmuligheder kan føre i mange retninger, men bør i sidste ende munde ud i en bedre forståelse af, hvordan bogtrykkerkunsten har formet menneskets forsøg på at finde en mening med det menneskelige vilkår.

Man kan nemt miste projektets overordnede dimensioner af syne, fordi så mange boghistorikere ofte forvilder sig ind på esoteriske biveje og specialområder uden indbyrdes forbindelse. Deres forskning kan forekomme så fragmenteret, selv inden for grænserne af et enkelt lands litteratur, at det kan virke håbløst at betragte boghistorie som en enkelt disciplin, der kan studeres fra et sammenlignende perspektiv hen over et helt spektrum af historiske discipliner. Bøgerne selv respekterer dog hverken sproglige eller nationale grænser. De er ofte skrevet af forfattere, der har tilhørt den internationale litterære republik, er trykt af bogtrykkere med et helt andet modersmål, solgt af boghandlere som handler på tværs af grænserne og læst af læsere, som taler et andet sprog end det, de læser. Bøger kan heller ikke begrænses til en enkelt disciplin, når de behandles som studieobjekter. Hverken fagene historie, litteratur, økonomi, sociologi eller bibliografi kan yde alle aspekter af en bogs liv retfærdighed. Bøgernes historie må i selve sin natur være international og tværfaglig. Den behøver ikke af den grund at mangle begrebsmæssig sammenhæng; bøger er en del af et kommunikationskredsløb, som udfolder sig i forudsigelige mønstre, uanset hvor komplicerede de så måtte være. Ved at fremdrage disse mønstre kan historikerne vise, at bøger ikke kun fortæller historie, men skaber den.

På dansk ved Claus Bech

Copyright © 1990 by Robert Darnton

Essayet blev oprindeligt udgivet i *Daedalus* (Summer 1982): 65-83. Siden da har jeg forsøgt at udvikle dets temaer yderligere i et essay om læsningens historie (Kapitel 9 i *The Kiss of Lamourette: Reflections in Cultural History*) og i "Histoire du livre-Geschichte des Buchwesens: An Agenda for Comparative History", *Publishing History*, #22 (1987): 33-41.

Noter

- 1 For eksempler på dette arbejde, se, i tillæg til de bøger, der nævnes i essayet, Henri-Jean Martin, *Livres, pouvoirs et société à Paris au XVIIe siècle (1598-1701)* (Geneve, 1969), 2 bind; Jean Quéniart, *L’Imprimerie et la librairie à Rouen au XVIIIe siècle* (Paris, 1969); René Moulinas, *L’Imprimerie, la librairie et la presse à Avignon au XVIIIe siècle* (Grenoble, 1974); og Frédéric Barbier, *Trois cents ans de librairie et d’imprimerie: Berger-Levrault, 1676-1830* (Geneve, 1979), i serien “Histoire et civilisation du livre”, som inkluderer adskillige monografier om lignende emner. Meget af den franske forskning er trykt i artikler i *Revue française d’histoire du livre*. For et overblik over feltet af to af de vigtigste bidragydere til det, se Roger Chartier og Daniel Roche, “Le livre, un changement de perspective”, *Faire de l’histoire* (Paris 1974), III: 115-36, og Chartier og Roche, “L’Histoire quantitative du livre”, *Revue française d’histoire du livre* 16 (1977): 3-27. For sympatiske vurderinger af to amerikanske medrejsende, se Robert Darnton, “Reading, Writing, and Publishing in Eighteenth-Century France: A Case Study in the Sociology of Literature”, *Daedalus* (Winter 1971): 241-56, og Raymond Birn, “Livre et Société After Ten Years: Formation of a Discipline”, *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* 151 (1976): 287-312.
- 2 Som eksempler på disse tilgange, se Theodore Besterman, *Voltaire* (New York, 1969): 433-34; Daniel Mornet, “Les Enseignements des bibliothèques privées (1750-1780)”, *Revue d’histoire littéraire de la France* 17 (1910): 449-92; og de bibliografiske studier under forberedelse af Voltaire-stiftelsen, som vil erstatte Georges Bengescos forældede bibliografi.
- 3 Den følgende beretning er baseret på de 99 breve i Rigauds dossier i papirerne hos Société typographique de Neuchâtel, Bibliothèque de la ville de Neuchâtel, Schweiz (herefter refereret til som STN), suppleret af andet relevant materiale fra STN’s vældige arkiver.
- 4 Rigaud til STN, 27. juli, 1771.
- 5 Mønstrer i Rigauds ordrer er tydeligt fra hans breve til STN og STNs “Livres de Commission”, hvor det bogførte ordrene. Rigaud inkluderede kataloger over det meste af sin beholdning i sine breve fra 29. juni 1774 og 23. maj 1777.
- 6 Madeleine Ventre, *L’Imprimerie et la librairie en Languedoc au dernier siècle de l’Ancien Régime* (Paris og Haag, 1958), p. 227.
- 7 B. André til STN, 22. august 1784.
- 8 *Manuel de l’auteur et du libraire* (Paris, 1777), p. 67.
- 9 Jean-François Favarger til STN, 29. august 1778.
- 10 En *procès-verbal* over angrebene findes i Bibliothèque Nationale, Ms. français 22075, fo. 355.
- 11 Fontanel til STN, 6. marts 1781.
- 12 STN til Gosse og Pinet, boghandlere fra Haag, 19. april 1770.
- 13 STN til Voltaire, 15. september 1770.
- 14 Denne beretning er baseret på STN’s korrespondance med mellemrum langs alle dets ruter, især speditørerne Nicole og Galliard fra Nyon og Secrétan og De la Serve fra Ouchy.
- 15 Rigaud til STN, 28. august 1771.
- 16 Robert Darnton, *The Business of Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopédie 1775-1800* (Cambridge, Mass, 1979), pp. 273-99.
- 17 Anonym, “Etat et description de la ville de Montpellier, fait en 1768”, i *Montpellier en 1768 et en 1836 d’après deux manuscrits inédits*, redigeret af J. Berthelé (Montpellier, 1909), p. 55. Denne rige samtidige beskrivelse af Montpellier er hovedkilden til ovenstående beretning.
- 18 C. E. Labrousse, *La Crise de l’économie française à la fin de l’Ancien Régime et au début de la Révolution* (Paris, 1944).

- 19 Madeleine Ventre, *L'Imprimerie et la librairie en Languedoc*; François Furet, "La 'librairie' du royaume de France au 18e siècle", *Livre et société*, 1, 3-32; og Robert Estivals, *La Statistique bibliographique de la France sous la monarchie au XVIIIe siècle* (Paris og Haag, 1965). Det bibliografiske arbejde vil blive publiceret under Voltaire-stiftelsens auspicier.
- 20 John Lough, *Writer and Public in France from the Middle Ages to the Present Day* (Oxford, 1978), p. 303.
- 21 For gennemgange og udvalgte af nyere tysk forskning, se Helmuth Kiesel og Paul Münch, *Gesellschaft und Literatur im 18. Jahrhundert. Voraussetzung und Entstehung des literarischen Marktes in Deutschland* (München, 1977); *Aufklärung, Absolutismus and Bürgertum in Deutschland*, redigeret af Franklin Kopitzsch (München, 1976); og Herbert G. Göpfert, *Vom Autor zum Leser* (München, 1978).
- 22 Marino Berengo, *Intellettuali e librai nella Milano della Restaurazione* (Torino, 1980). I det store og hele har den franske version af *histoire du livre* dog fået en mindre begejstret modtagelse i Italien end i Tyskland: se Furio Diaz, "Metodo quantitativo e storia delle idee", *Rivista storica italiana* 78 (1966): 932-47.
- 23 A. S. Collins, *Authorship in the Days of Johnson* (London, 1927) og *The Profession of Letters (1780-1832)* (London, 1928). For nyere studier, se John Feather, "John Nourse and His Authors", *Studies in Bibliography* 34 (1981): 205-26.
- 24 Robert Escarpit, *Le Littéraire et le social. Éléments pour une sociologie de la littérature* (Paris, 1970).
- 25 Peter John Wallis, *The Social Index: A New Technique for Measuring Social Trends* (Newcastle upon Tyne, 1978).
- 26 William Gilmore er ved at færdiggøre et omfattende forskningsprojekt om diffusionen af bøger i det koloniale New England. Om de politiske og økonomiske aspekter af de koloniale trykkeri, se Stephen Botein, "'Meer Mechanics' and an Open Press: The Business and Political Strategies of Colonial American Printers", *Perspectives in American History* 9 (1975): 127-225; og *The Press and the American Revolution*, redigeret af Bernard Bailyn og John B. Hench (Worcester, Mass., 1980), som indeholder mange referencer til studier af bogens tidlige historie i Amerika.
- 27 For et generelt overblik over studier af den senere boghistorie i dette land, se Hellmut Lehmann-Haupt, *The Book in America*, revideret udgave (New York, 1952).
- 28 Philip Gaskell, *A New Introduction to Bibliography* (New York og Oxford, 1972), forord. Gaskells værk giver et glimrende generelt overblik over emnet.
- 29 D. F. McKenzie, "Printers of the Mind: Some Notes on Bibliographical Theories and Printing House Practices", *Studies in Bibliography* 22 (1969): 1-75.
- 30 D. F. McKenzie, *The Cambridge University Press 1696-1712* (Cambridge, 1966), 2 bind; Leon Voet, *The Golden Compasses* (Amsterdam, 1969 og 1972), 2 bind; Raymond de Roover, "The Business Organization of the Plantin Press in the Setting of Sixteenth-Century Antwerp", *De gulden passer* 24 (1956): 104-20; og Jacques Rychner, "A L'Ombre des Lumières: coup d'oeil sur la main-d'oeuvre de quelques imprimeries du XVIIIe siècle", *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, 155 (1976): 1925-55, og "Running a Printing House in Eighteenth-Century Switzerland: the Workshop of the Société typographique de Neuchâtel", *The Library*, sjette serie, 1 (1979): 1-24.
- 31 Se f.eks. J. -P. Belin, *Le Commerce des livres prohibés à Paris de 1750 à 1789* (Paris, 1913); Jean-Jacques Darmon, *Le Colportage de librairie en France sous le second empire* (Paris, 1972); og Reinhart Siegert, *Aufklärung und Volkslektüre exemplarisch dargestellt an Rudolph Zacharias Becker und seinem 'Noth- und Hilfsbüchlein' mit einer Bibliographie zum Gesamtthema* (Frankfurt am Main, 1978).

- 32 H. S. Bennett, *English Books and Readers 1475 to 1557* (Cambridge, 1952) og *English Books and Readers 1558-1603* (Cambridge, 1965); L. C. Wroth, *The Colonial Printer* (Portland: 1938); H.J. Martin, *Livre, pouvoirs et société*; og Johann Goldfriedrich og Friedrich Kapp, *Geschichte des Deutschen Buchhandels* (Leipzig, 1886-1913), 4 bind.
- 33 Sammenlign Cyprian Blagden, *The Stationers' Company, A History, 1403-1959* (Cambridge, 1960); Martin, *Livre, pouvoirs et société*; og Rudolf Jentzsch, *Der deutsch-lateinische Büchermarkt nach den Leipziger Ostermesskatalogen von 1740, 1770 und 1800 in seiner Gliederung und Wandlung* (Leipzig, 1912).
- 34 James Barnes, *Free Trade in Books: A Study of the London Book Trade Since 1800* (Oxford, 1964); John Tebbel, *A History of Book Publishing in the United States* (New York, 1972-78), 3 bind; og Frédéric Barbier, *Trois cents ans de librairie et d'imprimerie* (Genève, 1979).
- 35 Se f.eks. Wolfgang Iser, *The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett* (Baltimore, 1974); Stanley Fish, *Self-Consuming Artifacts: The Experience of Seventeenth-Century Literature* (Berkeley og Los Angeles, 1972) og *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities* (Cambridge, Mass., 1980); Walter Ong, "The Writer's Audience Is Always a Fiction", *PMLA (Publication of the Modern Language Association of America)* 90 (1975): 9-21; og for et udvalg af andre variationer over disse temaer, Susan R. Suleiman og Inge Crosman, *The Reader in the Text: Essays on Audience and Interpretation* (Princeton, 1980).
- 36 Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller* (Baltimore, 1980); Margaret Spufford, "First Steps in Literacy: The Reading and Writing Experiences of the Humblest Seventeenth-Century Spiritual Autobiographers", *Social History* 4 (1979): 407-35.
- 37 Ong, "The Writer's Audience is Always a Fiction".
- 38 D. F. McKenzie, "Typography and Meaning: The Case of William Congreve", *Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens* (Hamburg, 1981), IV: 81-125.
- 39 Se Paul Saenger, "Silent Reading: Its Impact on Late Medieval Script and Society", *Viator* 13 (1982): 367-414.
- 40 Se *Lesegesellschaften und bürgerliche Emanzipation. Ein Europäischer Vergleich*, redigeret af Otto Dann (München, 1981), som har en udførlig bibliografi.
- 41 For eksempler på nyere studier, se *Öffentliche und Private Bibliotheken im 17. und 18. Jahrhundert: Raritätenkammern, Forschungsinstrumente oder Bildungsstätten?* redigeret af Paul Raabe (Bremen og Wolfenbüttel, 1977). Meget af motivationen til nyere receptionsstudier er kommet fra Hans Robert Jauss' teoretiske arbejde, især *Literaturgeschichte als Provokation* (Frankfurt am Main, 1970).
- 42 Rolf Engelsing, *Analphabetentum und Lektüre. Zur Sozialgeschichte des Lesens in Deutschland zwischen feudaler und industrieller Gesellschaft* (Stuttgart, 1973), og *Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500-1800* (Stuttgart, 1974); Reinhart Siegert, *Aufklärung und Volkslektüre*; og Martin Welke, "Gemeinsame Lektüre und frühe Formen von Gruppenbildungen im 17. and 18. Jahrhundert: Zeitunglesen in Deutschland", i *Lesegesellschaften und bürgerliche Emanzipation*, pp. 29-53.
- 43 Som et eksempel på denne kombination, se Rudolf Schenda, *Volk ohne Buch* (Frankfurt am Main, 1970), og for eksempler på nyere studier, *Leser und Lesen im Achtzehnten Jahrhundert*, redigeret af Rainer Gruenter (Heidelberg, 1977) og *Lesen und Leben*, redigeret af Herbert G. Göpfert (Frankfurt am Main, 1975).
- 44 Se François Furet og Jacques Ozouf, *Lire et écrire: L'Alphabétisation des français de Calvin à Jules Ferry* (Paris, 1978); Lawrence Stone, "Literacy and Education in England, 1640-1900", *Past and*

- Present* 42 (1969): 69-139; David Cressy, *Literacy and the Social Order: Reading and Writing in Tudor and Stuart England* (Cambridge, 1980); og Carlo Cipolla, *Literacy and Development in the West* (Harmondsworth: 1969).
- 45 For overblik over og en syntese af denne forskning, se Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (New York, 1978).
- 46 Som et eksempel på dette ældre synspunkt, hvor *bibliothèque bleue* fungerer som en nøgle til at forstå populærkulturen, se Robert Mandrou, *De la culture populaire aux XVIIe et XVIIIe siècles: La Bibliothèque bleue de Troyes* (Paris, 1964). For et mere nuanceret og opdateret perspektiv, se Roger Chartier, *Figures de la gueuserie* (Paris, 1982).
- 47 Douglas Waples, Bernard Berelson og Franklyn Bradshaw, *What Reading Does to People* (Chicago, 1940); Bernard Berelson, *The Library's Public* (New York, 1949); Elihu Katz, "Communication Research and the Image of Society: The Convergence of Two Traditions", *American Journal of Sociology* 65 (1960): 435-40; og John Y. Cole og Carol S. Gold, redaktører, *Reading in America 1978* (Washington, D.C., 1979). For Gallup-rapporten, se American Library Associations publikation, *Book Reading and Library Usage: A Study of Habits and Perceptions* (Chicago, 1978). Meget af denne ældre afart af sociologien forekommer stadig gyldig, og den kan studeres sammen med Pierre Bourdieus aktuelle arbejde; se især hans *La distinction: Critique sociale du jugement* (Paris, 1979).
- 48 Richard D. Altick, *The English Common Reader: A Social History of the Mass Reading Public 1800-1900* (Chicago, 1957); Robert K. Webb, *The British Working Class Reader* (London, 1955); og Richard Hoggart, *The Uses of Literacy* (Harmondsworth, 1960; første udgave, 1957).
- 49 Elisabeth L. Eisenstein, *The Printing Press as an Agent of Change* (Cambridge, 1979), 2 bind. For en diskussion af Eisensteins tese, se Anthony T. Grafton, "The Importance of Being Printed", *Journal of Interdisciplinary History* 11 (1980): 265-86; Michael Hunter, "The Impact of Print", *The Book Collector* 28 (1979): 335-52; og Roger Chartier, "L'Ancien Régime typographique: Réflexions sur quelques travaux récents", *Annales: Economies, sociétés, civilisations* 36 (1981): 191-209.
- 50 Nogle af disse generelle temaer tages under behandling i Eric Havelock, *Origins of Western Literacy* (Toronto, 1976); *Literacy in Traditional Societies*, redigeret af Jack Goody (Cambridge, 1968); Jack Goody, *The Domestication of the Savage Mind* (Cambridge, 1977); Walter Ong, *The Presence of the Word* (New York, 1970); og Natalie Z. Davis, *Society and Culture in Early Modern France* (Stanford, 1975).

Viktoriansk jernbanestation med en bogstand fra W.H. Smith. Fra Henry Sampson:
A History of Advertising from the Earliest Times, London, Chatto, 1874.